

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Проведено дослідження етапів становлення системи недержавних пенсійних фондів України у контексті історичного розвитку її економіки.

The research of the formation of the Ukrainian non-governmental pension funds system in the context of its economics historical development is made.

Ключові слова: етапи становлення системи недержавних пенсійних фондів, недержавне пенсійне забезпечення в Україні, джерела фінансування недержавних пенсійних фондів, ринок фінансових послуг.

ВСТУП

Розгляд недержавних пенсійних фондів у контексті історичного становлення вітчизняної економіки є об'єктивною дією, адже їх поступове вдосконалення і розвиток безпосередньо впливає на всі сфери фінансової системи України.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Основною метою статті є дослідження еволюції становлення і розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Становлення та розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні як до набуття, так і після набуття нею у 1991 році незалежності має свої особливості та періоди, на відміну від інших країн.

На основі проведеного аналізу динаміки соціально-економічного розвитку ринку фінансових послуг і, зокрема, недержавних пенсійних фондів, а також етапів формування законодавчої та нормативної бази нами було виділено 5 етапів розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні:

- 1 етап — кінець 80-х років ХХ століття — 1990 рік;
- 2 етап — 1991—1995 рр.;
- 3 етап — 1996—2000 рр.;
- 4 етап — 2001 р. — вересень 2008 р.;
- 5 етап — вересень 2008 — по теперішній час.

При поділі саме на такі часові від-

різки нами бралися до уваги наступні критерії:

1. Загальноекономічні. На кожному із зазначених етапів наявними були особливості розвитку економіки в цілому. Так, протягом першого та другого етапів спостерігалось загальне падіння за всіма економічними показниками, третього — поступова стабілізація, четвертого — поступове зростання, а п'ятого — знову загальне падіння.

2. Нормативно-правові. Кожен із виділених етапів включає особливості становлення законодавчого забезпечення недержавних пенсійних фондів. На першому етапі діючі нормативно-правові акти здебільшого мали інформативний характер, на другому — було прийнято декілька базових законів, протягом третього — практично повністю упорядковано нормативно-правову базу, а на четвертому — було введено її відповідність до наявних соціально-економічних можливостей.

3. Контрольно-регулюючі. Кожен з етапів характеризується особливістю контрольно-наглядного регулювання недержавних пенсійних фондів з боку державних органів. Так, протягом першого та другого таке регулювання було майже відсутнє, на третьому — прийняті певні обмеження щодо діяльності окремих з них, а четвертий та останній етапи характеризуються встановленням відповідного контролю за діяльністю всіх недержавних пенсійних фондів.

4. Соціально-економічні. Кожен з виділених етапів характеризується особливостями соціально-економічного розвитку. Протягом першого та другого етапів спостерігалось падіння за зазначеними показниками, третього — поступова стабілізація і зростання, на четвертому — подальше зростання, а на останньому — знову падіння всіх основних показників.

Перш за все, слід зазначити, що прообраз системи недержавного пенсійного забезпечення України, подібної до сьогодишньої, можна углядати ще в період розвитку капіталізму. Зокрема, наприкінці ХХ століття на території України як частини колишньої Російської імперії склалися і функціонували наступні види соціального забезпечення:

- 1 — допомога в зв'язку із вагітністю та пологами;
 - 2 — по тимчасовій непрацездатності;
 - 3 — пенсії по інвалідності (від трудового каліцтва);
 - 4 — з нагоди втрати годувальника.
- Крім того, у цей період побудовано три рівні пенсійної системи (досить подібні до сьогодишніх):
- 1 — державна (пенсії військовим та іншим окремим категоріям осіб);
 - 2 — емеритальна (подібна до соціальної);
 - 3 — накопичувальна (подібна до сучасних НПФ).

На початку ХХ століття в Україні склалися і два підходи до пенсійного забезпечення: перший — розподільчий (емеритальні каси), та другий — накопичувальний (пенсійні каси страхового типу) [1].

- Джерелами фінансування пенсійної каси були:
- обов'язкові внески (відрахованя) учасників;
 - внески за рахунок казни (державного бюджету);
 - дохід з капіталу та майна каси;
 - добровільні пожертви;
 - випадкові надходження.

Тим не менше, першим етапом побудови сучасної системи недержавних пенсійних фондів, на наш погляд, слід вважати період з кінця 80-х років ХХ століття до набуття Україною своєї незалежності (1991 р.), коли протиріччя, негативні наслідки командно-адміністративної системи і специфіка ринкових стосунків перехідного періоду викликали потребу в формуванні розумної і ефективною системи соціального захисту населення, у розробці пріоритетних напрямів її розвитку. Внаслідок чого на часі постала необхідність проведення нової пенсійної реформи, яка й відбулася наприкінці 80-х років ХХ століття (1989 р. — закон СРСР "О пенсионном обеспечении граждан СССР"), але почала втілюватися в життя лише після набуття Україною своєї незалежності (1992 р. — закон України "Про пенсійне забезпечення").

Другий етап (1991—1995 рр.) почався після набуття Україною своєї незалежності. Цей етап характеризувався здебільшого вимушеними кроками щодо лібералізації ціні зовнішньоекономічної діяльності, які здійснювалися під тиском міжнародного співтовариства та перетворень у Росії. Але, в цілому, справді, радикальна (з точки зору саме ринкової

Таблиця 1. Основні макроекономічні показники за 1990—1995 рр.¹

№ п/п	Показники, (зростання в % порівняно з попереднім роком)	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1	ВВП у % до попереднього року	-	91,3	90,1	85,8	77,1	87,8
2	Валове промислове виробництво	-0,1	-4,8	-6,4	-7,6	-27,3	-11,5
3	Валове сільсько-господарське виробництво	-3,7	-13,2	-8,3	1	-16,5	-2,6
4	Виробництво споживчих товарів	-5,8	-5,1	-9,4	-15,3	-25,0	-19,1
5	Інвестиції у капітальні активи	-1,9	-7,1	-36,9	-10,3	-23,0	-35,0
6	Дефіцит зведеного бюджету, % ВВП	-	-	13,8	5,1	8,9	6,6
7	Частка кредитування уряду в загальній кількості наданих банківською системою кредитів, %	-	-	40,0	24,1	47,4	51,9

¹ Примітка: Складено на основі: Ukraine. The Real Economy and Its Sectors. A. Quarterly Statistical Abstract. The World Bank: Kyiv, Ukraine. — Vol. II. — Issue 2. — Table 1.1. — May, 1996. P. 12; Офіційний сайт Державного комітету статистики України (www.ukrstat.gov.ua).

Таблиця 2. Основні макроекономічні показники за 1996–2000 рр.¹

№ п/п	Показники	1996	1997	1998	1999	2000
1	ВВП, млн грн.	81519	93365	102593	130442	170070
2	Обсяг промислової продукції, млн грн.	73321	75061	82889	107537	144483
3	Обсяг продукції сільського господарства, млн грн.	26746	30032	32758	37683	54259
4	Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення), млн грн.	12557	12401	13958	17552	23629
5	Індекс цін споживчого ринку, % до попереднього року	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8
6	Індекс цін виробників промислової продукції, % до попереднього року	117,3	105,0	135,3	115,7	120,8
7	Доходи зведеного бюджету, млрд грн.	30,2	28,1	28,9	32,9	49,1
8	Видатки зведеного бюджету, млрд грн.	34,2	34,3	31,2	34,8	48,1
9	Дефіцит зведеного бюджету, млрд грн.	-4	-6,2	-2,3	-1,9	1

¹Примітка: Складено на основі: Офіційний сайт Держаного комітету статистики України (www.ukrstat.gov.ua) та Офіційний сайт Національного банку України (www.bank.gov.ua)

Таблиця 3. Основні макроекономічні показники за 2003–2008 рр.¹

№ п/п	Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	Валовий внутрішній продукт, млн грн.	267344	345113	441452	544153	720731	948056
2	Інвестиції в основ. капітал (кап. вклад.), млн грн.	51011	75714	93096	125253	188486	233081
3	Індекс цін споживчого ринку, % до попереднього року	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3
4	Індекс цін виробників промислової продукції, % до попереднього року	111,1	124,1	109,5	114,1	123,3	123,0
5	Доходи зведеного бюджету, млрд грн.	75,3	91,5	134,1	171,8	219,9	297,9
	у % до ВВП	28,16	26,52	30,40	31,57	30,52	31,42
6	Видатки зведеного бюджету, млрд грн.	75,4	101,4	141,7	175,2	226,1	309,2
	у % до ВВП	28,21	29,39	32,10	32,21	31,36	32,61
7	Дефіцит (-), профіцит (+) зведеного бюджету, млн грн.	-506,7	-11099,0	-7806,3	-3700,8	-7701,7	-14124,5
	у % до ВВП	-0,19	-3,19	-1,77	-0,68	-1,07	-1,49

¹Примітка: Розраховано за: Офіційний сайт Національного банку України (www.bank.gov.ua); Офіційний сайт Міністерства фінансів України (www.minfin.gov.ua); Офіційний сайт Держаного комітету статистики України (www.ukrstat.gov.ua).

трансформації) і послідовна політика була практично відсутня. В економічній політиці домінували адміністративні заходи. Разом із тим, незважаючи на прийняття ряду документів концептуального характеру та законів, практичного впливу на економічні процеси вони не мали. У цей період темпи розвитку та глибина кризових явищ в Україні були найбільші з-поміж усіх посткомуністичних країн. На цьому етапі вичерпалися наявні фінансові та інші резерви, що видно за даними табл. 1.

У цілому, другий етап становлення фінансових інститутів, зокрема недержавних пенсійних фондів, характеризувався такими рисами:

1) загальною кризовою ситуацією у економіці;

2) появою великої кількості різноманітних їх видів;

3) втратою довіри до фінансових інститутів з боку населення через високий рівень банкрутства та спекулятивних операцій;

4) відсутністю як державного регулятивного органу так і системи контролю за діяльністю фінансових інститутів у цілому.

Тим не менш, незважаючи на негативний досвід функціонування фінансових інститутів і, зокрема, недержавних пенсійних фондів у 1990–1995 рр., було закладено основу для їх подальшого розвитку. Крім того, негативні спекулятивні тенденції призвели до усвідомлення необхідності прийняття нормативно-правового забезпечення їх функціонування, про що свідчить практика наступного етапу їх становлення [2].

Третій етап 1996–2000 рр. На цьому етапі макроекономічні показники та загальну економічну ситуацію у 1996–2000 р. можна охарактеризувати як поступовий вихід із кризи, пов'язаної із структурною перебудовою. Проте, незважаючи на певне покращення за рядом показників, економічне середовище у даний період постійно підпадало під вплив негативних як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що гальмувало процеси розвитку і зростання всієї економіки в цілому і фінансового ринку зокрема.

Щодо безпосередньої діяльності недержавних пенсійних фондів, незважаючи на номінальне їх існування практично, починаючи з 1995 р. більшість з них, як вже зазначалось, припинили свою діяльність або призупинили своє функціонування як пенсійні фонди. Так, у 1996 р. Асоціація недержавних пенсійних фондів складалась всього з 15 пенсійних фондів [3, с. 147].

Макроекономічні показники та загальну економічну ситуацію у 1996–2000 р. можна охарактеризувати як поступовий вихід із кризи, пов'язаної із структурною перебудовою (див. табл. 2).

Проте, незважаючи на певне покращення за рядом показників, економічне середовище у даний період постійно підпадало під вплив негативних як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що гальмувало процеси розвитку і зростання економіки в цілому і фінансового ринку зокрема.

Щодо діяльності недержавних пенсійних фондів у зазначеному періоді, то, незважаючи на те, що другий етап становлення недержавних пенсійних фондів виявив недоліки їх слабого нормативно-правового забезпечення, треба

відмітити, що аналіз їх діяльності, в цілому, призвів до розуміння необхідності функціонування даних фінансових інститутів. Тому третій етап становлення недержавних пенсійних фондів заклад підвалини для їх подальшого розвитку та регулювання. Проте розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення був неможливий без реформування пенсійної системи в цілому.

Тому, починаючи 1996 р., поступово розроблялось законодавче забезпечення щодо реформування пенсійної системи.

Наступний, четвертий етап — становлення фінансових інститутів в Україні, зокрема недержавних пенсійних

фондів, — можна визначити як період з 2001 р. по вересень 2008 р. Даний етап характеризувався загальною стабілізацією економічних процесів, що суттєво вплинуло і на весь фінансовий ринок. Основні макроекономічні показники, які наведені у табл. 3, свідчать про наявність позитивних зрушень за багатьма з них.

Так, обсяг ВВП за цей період зріс більш ніж у 2 рази. Так само більш ніж у 2 рази зросли доходи, а відповідно і видатки зведеного бюджету.

Серед негативних ознак даного періоду можна визначити зростання у останні роки дефіциту бюджету та зростання показника інфляції.

Цей етап для недержавних пенсійних

Таблиця 4. Види недержавних пенсійних фондів

Види НПФ	Засновники	Учасниками
Відкриті	Одна чи кілька юридичних осіб	Будь-які фізичні особи
Корпоративні	Юридична особа-роботодавець або кілька юридичних осіб-роботодавців	Виключно фізичні особи, які перебувають у трудових відносинах із засновником
Професійні	Об'єднання юридичних осіб-роботодавців, професійні спілки тощо	Фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності

Таблиця 5. Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів у період 2004—2008 рр.¹

№ п/п	Показники	Роки				
		2004	2005	2006	2007	2008
1	кількість НПФ (од.), у т.ч.:	26	54	79	96	109
1.1	відкритих					86
1.2	корпоративних					14
1.3	професійних					9
1.4	адміністраторів пенсійних фондів	8	37	41	50	50
2	Загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів, що уклали контракти (тис. осіб)	25,5	88,4	193,3	278,7	482,5
3	Загальні активи НПФ (млн грн.):	10,5	46,2	137,4	280,7	612,2
4	Пенсійні внески (млн грн.), у т.ч.:		36,5	115,2	234,4	582,9
4.1	від фізичних осіб		2,2	5,3	14,0	26,0
4.2	від юридичних осіб		34,2	109,1	220,4	556,8
4.3	переведені з іншого фонду (від фізичних осіб підприємців)		0,1	0,8	0,04	0,1
5	Пенсійні виплати (млн грн.)		1,7	4,0	9,1	27,3

¹ Примітка: Розраховано за: Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг. — www.dfp.gov.ua

фондів став вирішальним у їх становленні. Це пов'язано з рядом базових змін у даній сфері, серед яких було:

1. Прийняття низки загальних законів та нормативно-правових актів, що сприяли розвитку фінансових установ, зокрема недержавних пенсійних фондів.

2. Створення у 2002 р. спеціалізованого уповноваженого регуляторного органу за діяльністю фінансових установ — Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг.

3. Прийняття базового закону "Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг" (липень 2001 р.).

4. Прийняття ряду законів щодо функціонування окремих небанківських фінансових установ: "Про інститути спільного інвестування" (№ 2299 від 15.03.2001 р.), внесення поправок до закону "Про страхування" (№ 85/96-ВР від 07.03.1996 р.).

5. Прийняття ряду нормативних актів Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг згідно Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та Указу Президента України від 11.02.2002 р. № 1153/2002.

6. Прийняття низки нормативних актів Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку згідно Закону України "Про державне регулювання цінних паперів в Україні" від 30.10.1996 р. № 488/96-ВР" щодо питань ліцензування, реєстрації та звітності небанківських фінансових установ.

7. Проведення процедури перереєстрації окремих фінансових установ та загальне впорядкування ринку фінансових послуг.

8. Прийняття Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (№ 1058-IV від 09.07.2003 р.), яким згідно ст. 2 передбачено створення в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення та передбачено право громадян України бути учасниками та отримувачами пенсійних виплат одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні, зокрема:

— перший рівень — це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у якій пенсії виплачуються за рахунок коштів Пенсійного фонду;

— другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового дер-

жавного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді;

— третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення, яка передбачає добровільну участь громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Відповідно до законодавства України НПФ поділяють на відкриті, професійні та корпоративні залежно від складу засновників та учасників (див. табл. 4).

Слід зазначити, що, оскільки діяльність даних фінансових інститутів практично знаходилася на початковому етапі, то відповідно і їх показники не могли суттєво впливати на фінансовий ринок, проте необхідно відмітити поступову тенденцію їх зростання (див. табл. 5).

Останній, п'ятий етап, який почався з вересня 2008 р. внаслідок світової економічної кризи, характеризується загальним незадовільним станом в економіці під впливом негативних тенденцій зовнішньоекономічних факторів, втратою довіри до всіх фінансових інститутів, зокрема до недержавних пенсійних фондів, з боку основних споживачів їх послуг через високий ризик їх банкрутств, низький рівень системи захисту прав інвесторів та вкладників, домінування адміністративних методів управління в економічній політиці та загальне падіння рівня соціально-економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз показав, що кожен з розглянутих етапів формування недержавних пенсійних фондів в Україні має власні особливості, досвід яких необхідно враховувати при побудові концепції та стратегії подальшого розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні.

Перший етап — кінець 80-х років ХХ століття — 1990 р. — характеризувався специфічними ринковими відносинами перехідного періоду, які викликали потребу в формуванні розумної і ефективної системи соціального захисту населення, у розробці пріоритетних напрямів її розвитку.

Другий етап — 1991—1995 рр. — можна охарактеризувати як етап становлення усього ринку фінансових послуг в Україні. Основні негативні тенденції даного періоду переважно були пов'язані з переходом від адміністративно-командних до ринкових принципів господарювання.

Третій етап — 1996—2000 рр. — був пов'язаний з розвитком як недержавних пенсійних фондів під впливом приватизаційних процесів. Крім того, у зазначений період на макроекономічному рівні спостерігалися негативні тенденції впливу зовнішньоекономічних факторів, але, незважаючи на певні недоліки, у цілому, на зазначеному етапі було створено передумови для подальшого розвитку недержавних пенсійних фондів. Це полягало у прийнятті певної законодавчої і нормативно-правової бази та встановленні вимог до їх діяльності.

Четвертий етап — з 2001 р. по вересень 2008 року — заклав основу подальшого становлення і ефективного розвитку недержавних пенсійних фондів. Серед основних змін, що відбулись у регуляторному процесі, можна зазначити такі: створення державного органу, який регулює і контролює діяльність недержавних пенсійних фондів; прийняття ряду спеціальних і загальних законів та нормативно-правових актів щодо їх діяльності; проведення перереєстрації і введення процедури ліцензування всіх недержавних пенсійних фондів.

Фактично на цьому етапі було створено базову систему обліку, ліцензування і звітності недержавних пенсійних фондів і, незважаючи на наявність факторів, що гальмують розвиток окремих установ, на даному етапі спостерігалось і загальне зростання як кількісних, так і якісних показників їх діяльності.

Останній п'ятий етап — з вересня 2008 року по теперішній час — почався внаслідок світової економічної кризи, характеризується загальним незадовільним станом в економіці під впливом негативних тенденцій зовнішньоекономічних факторів, втратою довіри до всіх фінансових інститутів, зокрема до недержавних пенсійних фондів, з боку основних споживачів їх послуг через високий ризик їх банкрутств, низький рівень системи захисту прав інвесторів та вкладників, домінування адміністративних методів управління в економічній політиці та загальне падіння рівня соціально-економічного розвитку держави.

Література:

1. Міщенко В.І., Гордієнко В.В. Недержавні пенсійні фонди в системі реформування пенсійної системи України // *Фінанси України*. — 1997. № 12. — с. 32.
2. *Фінансовий ринок: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів* / С.О. Маслов, О.А. Опалов. — 2 — ге вид. випр. — Львів: Каравела, 2003. — 344 с.
3. Партин Г.О., Тивончук О.І. *Пенсійні фонди як учасники фінансового ринку* // *Фінанси України*. — 2002 — № 9. — С. 143—149.
4. Сирота І.М. *Право соціального забезпечення в Україні: учебник*. Х.: Одиссей, 2000. — 384 с.
5. Надточій Б., Яценко В. *Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект* // *Україна: аспекти праці*. — 2000. — № 1. — С. 8—15.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2010 р.